

УДК 354: 378.4:37.014.25

Вікторія Біляцька, викладач кафедри іноземної філології, перекладу та професійної мовної підготовки Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро).

Victoria Bilyatska teacher of Foreign Philology, Translation and Professional Language Training Department at the University of Customs and Finance, Dnipro

ФАХОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ PROFESSIONAL TERMINOLOGY OF PUBLIC OFFICIAL'S PROFESSIONAL LANGUAGE

У статті розглядається термінологія суспільних наук як частина лексичної системи літературної мови і важливий компонент формування культури професійного мовлення державного службовця. Сучасному фахівцеві галузі безпеки мова потрібна для якісного й компетентного виконання посадових обов'язків і розвитку особистості.

Ключові слова: мовлення, термінологія, сфера, документація, фахівець.

The article deals with the terminology of social sciences as part of lexical system of literary language and an important component of creating the culture of public official's professional language. The modern security specialist needs the language for qualitative and competent performance of official duties and personal development.

Keywords: Language, terminology, sphere, documentation, specialist.

Постановка проблеми. Формування культури мовлення – одне з нагальних питань сьогодення. Це не лише філологічна, а й соціальна проблема: вона в той чи той спосіб пов'язана з найрізноманітнішими видами комунікації. Проблема формування культури мовлення у сфері професійної діяльності, зокрема діяльності держслужбовця, є нині досить актуальною. Відповідно до засад Конституції України, українська мова обов'язкова для спілкування у тих галузях, що «охоплюють насамперед сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої і судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо)» [5, с. 23].

Необхідний рівень фахової компетентності працівника інституції безпеки можливий лише за наявності в нього відповідного рівня мовної і комунікативної компетентностей, які виявляються у вільному володінні державною мовою. Сучасному фахівцеві галузі безпеки мова потрібна для якісного й компетентного виконання посадових обов'язків і розвитку його

мовної особистості, передбачених Законом України «Про державну службу».

Нині реально існують і функціонують шість підсистем професійного навчання державних службовців з урахуванням відомчої специфіки їх діяльності:

- система навчання державних службовців органів державної влади та місцевого самоврядування (працює під керівництвом Головного управління державної служби України);
- система навчання кадрів силових структур за відомчою підпорядкованістю;
- система навчання службовців юридичних установ і судових органів;
- система навчання службовців сфери сільського господарства;
- система навчання службовців сфери охорони здоров'я;
- система навчання службовців сфери зайнятості населення.

На важливість культури мовлення в професійно-кваліфікаційній характеристиці фахівців будь-якого профілю звертали увагу мовознавці й фахівці в галузі державного управління, виділивши культуру мовлення як складник управлінської культури [2, 4, 6, 8, 9].

Мова, виступаючи чи не найголовнішим засобом передачі інформації, потребує до себе належного, відповідального ставлення. Тому **актуальність** проблеми культури фахового мовлення не викликає сумнівів.

Одним з основних критеріїв визначення рівня культури професійного мовлення є ступінь оволодіння професійною термінологією і лексикою.

Специфіка професійного мовлення полягає в обслуговуванні сфери виробничих відносин, потреб спілкування між представниками однієї професії. Добре знання мови фаху «підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватися в складній професійній ситуації» [10, с. 74]. Фахівець повинен володіти понятійно-категоріальним апаратом певної сфери діяльності і відповідною йому системою термінів. Тому головною ознакою мови професійного спрямування є наявність термінології, притаманної тій чи іншій професії.

Мета статті. Кожна галузь науки має свої мовленнєві особливості, що виражаються в специфічній фаховій термінології, мовних кліше, професіоналізмах і утворюють мову фахової галузі, тому необхідно розглянути особливості термінологічної лексики суспільних наук як складника культури професійного мовлення. Предметом дослідження є лексика, котра відображає всі сфери політичного та суспільного устрою спільноти.

Радикальні політичні зміни, які мали місце у нашій країні за роки незалежності, а також відбуваються у наш час, призвели до таких самих радикальних змін у словниковому складі української мови, зокрема у

суспільно-політичній лексиці, адже саме цей пласт є одним із найбільш нестабільних у складі лексико-семантичної системи.

Виходячи з класифікації фахових мов за рівнем абстрактності, мову суспільних наук можна віднести до таких, що мають найвищий ступінь абстрактності [3]. Т. Кияк стверджує, що мовам соціальних наук належить описова функція, суть понять встановлюється тут інтерпретативно.

Досліджуючи функціонування в мові суспільно-політичної лексики, можна поділити її на загальнонавчальну (*залежність, думка, рівність, убогство*), міжгалузеву (*агресія, апарат, асиміляція, імунітет, реакція, тавтологія*) та вузькоспеціальну (*етатизм, імпічмент, інаугурація, теократія, фракція*).

Лексеми першої групи мають подібне значення як у загальнонавчальній мові, так і в галузі політології, але в професійному вжитку їх значення дещо уточнене або обмежене. Простежимо це, порівнюючи тлумачення того самого слова в загальнонавчальному словнику та термінологічному.

Так, наприклад, слово *думка* в загальнолітературній мові означає: «1. Те, що з'явилося внаслідок міркування, продукт мислення. // Припущення, передбачення. // Намір, замисел, задум. // Знання в якійнебудь галузі. 2. Відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках. 3. Те, чим заповнена свідомість. 4. Система переконань, поглядів, уявлень (*громадська думка*), погляди широкої громадськості на що-небудь. 5. Українська і польська народна пісня [1, с. 251]. Четверте значення є термінологічним і фіксується також у спеціальному словнику, хоча й в іншому формулюванні: «*Думка громадська* – вияв громадської свідомості, що виражає ставлення великих соціальних груп, народу в цілому до окремих явищ, які становлять суспільний інтерес [11, с. 52]. Крім того, термінологічний словник подає також іншу сполуку із словом «*думка*»: «*Думка політична*» – у широкому розумінні продукт політичного мислення, у вузькому – один з напрямів суспільствознавства. Завданням *Д. п.* є розробка конкретних політичних концепцій і стратегій більшої чи меншої міри спільності. *Д. п.* – складовий елемент світогляду. Вона формує уявлення людей про суспільство, взаємовідносини індивіда, колективу, суспільства, держави, людства, активне ставлення людини до світу, обґрунтовує і розробляє правила, норми політичних дій і поведінки, морально-політичні цінності та принципи. В історії *Д. п.* розрізняють матеріалістичні та ідеалістичні, теологічні та світські системи політичних поглядів, а також революційні, ліберальні, консервативні та реакційні напрями [11, с. 52–53].

Одна й та ж лексема у загальнонавчальній мові може мати кілька значень, як, наприклад, *залежність* (1. Перебування під чийось взаємовпливом, підкорення кому-, чому-небудь; 2. Зумовлений чиясь дією, якимось станом і т.ін. [1, с. 307]), *змова* (1. Таємна угода для

досягнення якої-небудь мети, частіше політичної; 2. Взаємна домовленість кількох чи багатьох осіб про спільні дії [1, с. 374]), однак в термінології, зокрема суспільно-політичних наук, реалізується одне із наведених значень, уточнене і конкретизоване: *залежність* – підлеглість чужій владі, чужій волі при відсутності самостійності і свободи, буває політичною й економічною [11, с. 41]; *змова* – таємна домовленість проти когось або чогось, є поширеним засобом політичної боротьби [11, с. 42].

Крім того, уточнюють значення терміну, вказують на галузь його функціонування означення *політичний* (завдання, керівництво, інтерес, кругозір, рух, маска), *суспільний* (клас), *національний* (інтерес), *соціальний* (забезпечення, захист, опір).

До другої групи відносимо міжгалузеву лексику, тобто слова, що вживаються у двох чи більше професійних сферах. На відміну від загальноживаних, міжгалузеві терміни мають вужчу сферу функціонування й більш виражений науковий компонент. Такі терміни не просто вживаються в різних галузях знань, вони повинні мати певний загальний зміст, який дозволяє використовувати їх у різних сферах, і цей загальний зміст уточнюється в кожній конкретній сфері, набуваючи конкретніших, специфічних саме для цієї галузі, ознак. Так, наприклад, термінологічне значення лексеми *асиміляція* базується на основному – уподібнення: в біології це «процес засвоєння рослинним чи тваринним організмом зовнішніх щодо нього речовин», у лінгвістиці – «уподібнення одних звуків іншим» [1, с. 26], в політології – «злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв і втрати своєї мови, культури і національної самосвідомості» [11, с. 8]. Як правило, переважна більшість таких термінів стосується суміжних, гуманітарних наук – філософії, педагогіки, мовознавства, юриспруденції (*авангард, агресія, апатія, асиміляція, ілюзії, тавтологія, цивілізація*). Переносне значення лексеми *авангард* – «найсвідоміша, найпередовіша частина певної суспільної групи, що веде за собою інші суспільні групи» [1, с. 3], – уточнене й доповнене, стало основою терміну *авангард* – «передова частина соціального шару, класу або широкого соціального руху. Як правило, в ролі такого авангарду виступають політичні партії. Критерієм оцінки *А. п.* є обстоювані ним економічні й соціальні інтереси, а також не тільки декларовані, а й фактично використовувані прийоми політичної діяльності» [11, с. 4].

До термінологічного апарату суспільно-політичних наук належать також лексеми, які одночасно входять до терміносистем медицини, хімії, біології, безпеки (*імунітет, функції, реакція, орган*). Оскільки в українській мові є багато термінів, які в різних галузях науки позначають різні поняття, то однією з основних ознак терміну є його однозначність у межах тієї термінологічної системи, в якій він уживається. Наприклад, лексема *реакція* як термін суспільних наук означає «1) дія, стан, процес, що виникають у

відповідь на якусь дію, вплив; 2) *p.* політична, опір суспільному прогресу; політичний режим, встановлений для збереження віджилих суспільних порядків» [11, 108]. У хімічній термінології це «хімічна взаємодія між двома чи кількома речовинами, що призводить до створення нових речовин» [1, с. 1018], у біологічній – «відповідь організму на зовнішнє чи внутрішнє подразнення» [там же]. Це завжди треба враховувати при створенні професійних текстів, щоб забезпечити ясність і точність вислову.

Політичним терміном може бути не тільки так звана «політична лексика», а й в принципі політично не забарвлена мовна одиниця, наприклад, *apatія* – «одне з основних понять етики стоїцизму, означає душевну незворушність, стан спокою, байдужість, звільнення від пристрастей, які дають елемент суб'єктивності в мисленні» [11, с. 7]. У загальномовному словнику ця лексема означає «стан байдужості, млявості» [1, с. 22]. Термінологізуватися може книжна лексика, наприклад, лексема *альтруїзм* – «безкорисливе піклування про благо інших і готовність жертвувати для інших особистими інтересами» [1, с. 15] – у тлумачному словнику стилістично маркована, має позначку «книжне». Термінологічне значення цієї лексеми більш розширене, проте разом з тим пристосоване до спеціальної сфери: «поведінка й діяльність, які свідчать, що їхні суб'єкти виходять з інтересів інших людей, моральний принцип, згідно з яким благо інших важить більше, ніж власне благо; 2) система ціннісних орієнтацій особистості, при якій центральним мотивом і критерієм моральної оцінки є інтереси іншої людини або соціальної спільності» [11, с. 6]

Третя основна група термінологічної лексики – це вузькоспеціальні терміни, притаманні лише одній конкретній галузі знань, їх значення досить специфічне і зрозуміле лише спеціалісту (*інсургент, локаут, анклав*). Серед вузькоспеціальних термінів трапляється найбільша кількість терміносполучень, тобто термінів, що складаються з двох або більше слів. Це пов'язано з тим, що багато міжгалузевих термінів (а іноді й загальнонавчаних слів) набувають специфічності та стають вузькоспеціальними завдяки уточнюючому їх означенню. Це, наприклад, *асамблея конституційна, асоціація політична, атрибути державні, бандитизм політичний, взаємодія соціальна, багатоваріантність політичного розвитку, глобальне політичне просторіччя* та ін.). Загальнонавчана лексема *війна* набуває термінологічного значення у поєднанні з прикметниками *громадянська, обмежена, психологічна, світова, холодна, ядерна* [11, с. 15]. Як відомо, терміни за структурними моделями поділяються на однокомпонентні, двокомпонентні, трикомпонентні і багатокомпонентні аналітичні [7, с. 134–135]. Слід відзначити, що серед соціологічних і політологічних термінів більшість є однокомпонентними. Двокомпонентні терміни, як видно з попередніх прикладів, в основному утворюються за моделлю «прикметник + іменник»,

рідше – «іменник + іменник»: *біржа праці*, зустрічаються метафоризовані сполуки типу «*третій світ*» (молоді національні держави Азії, Африки, Латинської Америки), «*білі комірці*» (термін на позначення конторських службовців та інженерно-технічного персоналу), «*сині комірці*» (працівники сфери матеріального виробництва), «*сірі комірці*» (працівники соціальної інфраструктури), «*круглий стіл*» (форма публічного обговорення). Трикомпонентні і багатоконпонентні трапляються рідко.

Розглядаючи термінологію суспільно-політичних наук, слід відзначити її семантичну різноманітність. Це й назви осіб за різними соціальними й політичними функціями (*виборщик, гарант, гетьман*), назви державних органів (*бундестаг, бундесрат, президія*), форм влади (*демократія, диктатура*), суспільних явищ (*влада, політика, релігія*), станів суспільства (*гласність*), назви течій, ідеологій (*гегельянство, бонапартизм, гандизм*) та ін. Досліджуючи суспільно-політичну лексику, Я. Снісаренко виокремлює чотири лексико-семантичні поля: суспільство, держава; політика; право; економіка. Кожне з них має у своєму складі мікрополя та лексико-семантичні групи. Наприклад, лексико-семантичне поле «Суспільство. Держава» має у своєму складі 3 мікрополя – «Лексика, що відображає загальну картину суспільно-політичних реалій суспільства», «Назви сфер гуманітарної політики держави», «Лексика на позначення сфери міжнародних відносин. Мікрополе «Лексика, що відображає загальну картину суспільно-політичних реалій суспільства» включає в себе такі лексико-семантичні групи: 1) назви національно-державного та національно-територіального устрою, центральним тут є концепт *держава*: *держава, унітарна держава, імперія, метрополія, конфедерація* та ін.; 2) назви форм державної влади та форм правління: *автократія, демократія, комунізм, народовладдя* та ін.; 3) лексика на позначення державних перетворень, оскільки розвиток державності в Україні сприяє розвитку номінації різних реалій і понять, пов'язаних із державними перетвореннями: *суверенітет, незалежність, самостійність* та ін. Мікрополе «Назви сфер гуманітарної політики держави» включає до свого складу дві лексикосемантичні підгрупи: 1) назви політики соціального захисту населення: *соціальні виплати, субсидія*; 2) назви сфери гуманітарної політики держави: *благодійник, меценат, спонсор*. Мікрополе «Лексика на позначення сфери міжнародних відносин» поділяється на такі лексико-семантичні групи: 1) лексика на позначення особливостей сучасного цивілізаційного процесу: *глобалізація, євроінтеграція*; 2) лексичні одиниці на позначення сфери зовнішньої політики: *асамблея, переговори, саміт*; 3) лексеми на позначення військової сфери: *акція, конфлікт, миро творчість*. Дослідниця відзначає очевидну необхідність проведення семантичного аналізу суспільно-політичної лексики, оскільки саме вона «становить

основу політичної мови, призначеної для політичної комунікації» [12, с. 208].

Висновки. Однією з специфічних ознак, характерною для термінології суспільних наук, є полісемія, яка зумовлена загальністю поняттєвого апарату сумісних наук. Крім того, вважається, що полісемія розвивається на базі найбільш вживаних термінів, або тих, що відображають найпоширеніші поняття певної галузі. Полісемія у межах термінології, як факт розвитку й динаміки мови, свідчить про розвиток термінології відповідно до мовних законів. Усуненню полісемії може сприяти у професійній комунікації вживання терміну у відповідному контексті. Однією з причин існування політичного маніпулювання є відчуженість індивіда від влади, яка робить його залежним від політичних ілюзій, які збуджують політичні настрої та відчуття. У цьому контексті лексема *ілюзія*, уточнюючись прикметником *політична*, набуває термінологічного значення.

Таким чином, мова фахового спілкування забезпечує різні комунікативні потреби мовців у професійній сфері. Володіючи термінологічним апаратом, раціонально використовуючи терміни, знаючи особливості обраного фаху, можна досягти значних успіхів у професійній діяльності.

REFERENCES

1. Busel, T. (Ed.). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoii ukraiinskoii movy [Big explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2002. 1440 p.
2. Gorohovs'ka T.V. Formyvannja kul'tury profesijnogo movlennja majbutnih pracivnykiv organiv vnutrishnih sprav. [Forming a culture of professional broadcasting for future employees of law enforcement agencies]. Aftoreferat dysertacij na zdobutja naukovogo stupenja kand.ped.nauk. Abstract. Kyiv, 2007. 20 p.
3. Kyjak T.R. Funkcij ta perekład tekstiv u fahovyh tekstah. [Functions and translation of texts in professional texts] // Rezhim dostupu: <http://eprints.zu.edu.ua/1545/1/84.pdf> /
4. Kozijevs'ka O.I. Osoblyvosti formuvannja kul'tury movlennja u profesijnij dij'al'nosti derzhavnyh sluzhbovciv. [Features of forming a culture of speech in the professional activity of civil servants]. Dysertacija kandydata nauk z derzh. upravlinnja. Kyiv, 2003. 275 p.
5. Konstytucija Ukrainy. [The Constitution of Ukraine] Kyiv. Pravo, 1998. 86 p.
6. Kuklin O.V. Biznes-klas! (Konceptual'ni zasady pidgotovky fahivciv iz komercijnoji dij'al'nosti). [Business class! (Conceptual bases of preparation of experts in commercial activity)] *Vyshha osvita Ukrainy*. Nr. 2, 2002. 82–85 p.

7. Macjuk Z., Stankevych N. Ukrajin's'ka mova profesijnogo spilkuvannja [Ukrainian language of professional communication]. Navchal'nyj posibnyk. Kyiv. Karavela, 2006. 352 p.
8. Myhajljuk V. O. Formuvannja kul'tury dilovogo movlennja u studentiv agrarnogo vuzu (na materialy special'nostej «Oblik i audit» ta «Menedzhment organizacij»). [Formation of culture of business broadcasting in students of agricultural university]. Aftoreferat dysertacij na zdobutja naukovogo stupenja kand.ped.nauk. Kyiv, 1999. 18 p.
9. Plotnyc'ka I.M. Dilova ukrajins'ka mova u sferi derzhavnogo upravlinnja. [Business Ukrainian in Public Administration]. Navchal'nyj posibnyk. Kyiv. Vydavnytstvo UADU, 2002. 192 p.
10. Sagach G. Stanovlennja duhovno-intelektual'noji osobustosti studentiv gumanitarnogo profilju zasobamu krasnomovstva. [Formation of spiritual-intellectual personality of students of humanitarian profile by means of eloquence]. *Pedagogika i psihologija profesijnoji osvity*. Lviv. № 4, 1999. 77–86 p.
11. Slovnyk sociologichnyh i politologichnyh terminiv. [Dictionary of sociological and political science terms]. Za zag. red. V.I. Astahovoji, V.I. Danylenka. Kyiv. Vyshha shkola, 1993. 141 p.
12. Snisarenko Y. Semantichnij analiz suspilno-politichnoji leksyki ukraiinskoji ta anglijskoji mov. [Semantic analysis of socio-political vocabulary of Ukrainian and English]. *Naukovi zapysky. Vyp. 89 (3). Serija: Filologichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovograd: RVV KSPU im. V Vinnichenko, 2010. 204–208.